

Ankaran sukua.

Selvitellessään Virittäjän tämän vuosikerran s. 29— *ankara* -adjektiivimme merkityksiä HELKA NIEMI on (s. 33) maininnut A. V. Koskimiehen Sääksmäen murteesta muistiinpaneman ilmauksen »*ankara* takamaa» = 'hyvin suuri ja synkkä'. Tämä tieto johdattaa helposti mieleen murteisamme laajalti tunnetun, mutta tähänastisissa sanakirjoissamme vain ylen niukasti huomatuun nominin **ankka**, jolla nimenomaan eräissä Ylä-Satakunnan pitäjissä näkyy olevan samanlaista käyttöä kuin tuolla Sääksmäen »ankaralla». Esim. M o u h i j ä r v e l l ä *ankka* selitetään olevan (1) 'synkkä, kolkko': »Siältä alkaa sitte jo oikeen ankka korpi» (F. O. Viitanen), tai 'tiheä, sankka': Karkun Masonmaan sisäosia on kutsuttu *Ankka-Masoksi*, siellä oli silloin »kova ankka mettä päällä» (K. J. Laitakari); samoin V i l j a k k a l a s s a *ankkamettä* = 'synkkä, jyrkät, vanha metsä'. H ä m e e n k y r ö s t ä ilmoittaa F. E. Sillanpää: »Etäisimmät sydänmaat ja metsät, joissa yksinäinen jo tuntee olonsa vähän epävarmaksi, ovat *ankkamaita* ja *ankkametsiä*»; samasta pitäjästä edelleen (Ilmari Kohtamäki): »Siäl on oikeen ankkamettee» = 'suuria puita kasvavaa, koskematon metsää'; »Kyllä ne ankkamettät pial loppuu kun niin tyynti hakataan»; (Martti Myllyharju:) »Se on ankkaa mettää» (suuria puita, metsä melkein luonnonvaraista). Lönnrotin sanakirjan lisävihko selittää ylimalkaisemmin, että *ankkakorpi* = *ankkamaa* = 'vidsträckt vildmark'. Muita sanakirjatietoja koko tästä nominista ei olekaan käytettävissämme.

Samoilla seuduin Satakunnassa, joista edellä oli mainintoja, *ankka* tarkoittaa myös (2) 'pitkällistä ja helteistä' poutasäästä puhuen: »Kyllä tänä suven on ollukki ankkvoja poutia», »On ankap poulat olleet tänä suvena (H ä m e e n k y r ö, Kohtamäki), sekä toisaalta (3) 'hyvinvoipaa, varakasta': »Se on kans hyvin ankka asumus» (M o u h i j ä r v i, Viitanen), — molemmat käytäntöjä, joilla on niinikään vastineensa *ankara* -sanana merkityksissä (ks. Helka Niemi mpss. 31, 33).

Substantiivina *ankka* tarkoittaa V i l j a k k a l a s s a (4) 'syvännettä, äkkisyvää, syvää kohtaa esim. järvessä'. H ä m e e n k y r ö s s ä taas johdannainen *ankko* selitetään olevan 'joessa syvempi ja leveämpi kohta, jossa vesi kulkee hitaammin': »Siälä on semmonen ankkvo että siälä on hyvä uimapaikka» (eräessä kohden muuten pienessä joessa). T e i s k o s t a: Valkeekiven lahden suulla on syvä ankkvo = 'äkkisyvä'. Joko tähän tai ehkä edellä 1:senä mainittuun merkitysryhmään on sijoitettavissa Kymijoen Anjalankosken vanhan nimen *Ankkapurhan* alkuosa, kuten HEIKKI OJANSUU (Suomalaista paikannimitutkimusta I 27) ja ARVO T. INKILÄ (Kymenlaakson Osakunnan julkaisu Ankkapurha I s. 7—) ovat huomauttaneet.

Itäisessä Varsinais-Suomessa ja siihen liittyvissä osissa Uttamaata viimeksimainittu *o*-loppuinen nomini enimmäkseen substantiivina, mutta joskus myös adjektiivisesti käytettynä tarkoittaa (5) 'tummaa lihaa (silavan vastakohtana)'; esim. K u u s j o k i: »Kyl mä tota ankkoo syä muttem mä tost sileväst hual», H a l i k k o: 'karkeampi liha sianlihassa', M u u r l a: *ankkolihha*, P e r n i ö: »Siin o ankko ja silävät», »Ei mää huål tost ankkost lihäst», S a m m a t t i: »Fläskin alta tulee ankkoo vastaan», »ankkoolihaks» sanotaan myös raavaanlihaa; V i h d i s s ä käytetään, kuten osittain Sammatissakin, *u*-loppuista asua *ankku*: a.-liha.

Siirtyessämme idemmäksi Suomeen tapaamme *ankka*-sanana eräissä yhteyksissä merkitsemässä (6) 'jäykkää, järeää, kovaa, kovettunutta, kiinteäksi muuttunutta tai kiinni tarttunutta (esineitä, ainetta)' yms. Esim. S y s m ä s s ä sanaa käytetään kuvaamaan suurta raskasta tukkia ja muutakin raskaasti liikutettavaa: »Soon aika ankka», »Se seisoo kun ankka» (esim. liian raskas kuorma). J ä ä s k i: Vesi voi olla astiassa jäätynyt »ihan ankaksi». K i r v u: »Saavii ko jäi illal vähä vettä ni se olj aamul ku ankka kylmänt», »Ov o jäätynt ko ankka — ei se mää kii». P a r i k k a l a: »Se o iha jäätynt ankaks» (aivan kovaksi, esim. astian pohjalla oleva vesi). S o r t a v a l a: Esim. kastunut ja sitten jäätynt [pehmeä] esine on mennyt ihan ankaksi. K i t e e l l ä tunnetaan myös *o*-loppuinen asu *ankko*: Jäätyneestä aineesta: »Piimä oli ankkona», »Liha ankkona köntässä» (könttä = 'harkko'). L i p e r i: Esim. piimä voi olla jäätynt »ankaksi», s.o. yhdeksi harkoksi. N u r m e s: Jos lihat tai kalat tai vaikka turpeet kylmävät yhteen kiinni, niiden sanotaan kylmäneen »yheksi ankaksi». R a u t a v a a r a: »Kaivonnii on jätännä ihan ankaksi viime yönä». K u o p i o: »Leipä jäity ankaks ettei voe syyvvä ennenku sullaa»; myös *o*-loppuisena: »Ihan on ankkona». M a a n i n k a: »Järvi on ankkana» (yltäänsä jäässä); »Vesj on ankassa jiiässä» (kovasti jäätynt). P i e l a v e s i: »Ankaks olj jiiätynnä sammio, kirveellä pit puhkasta jiihän reikä».

Viimeksi mainittuun merkitysryhmään liittyy joukko verbijohdannaisia. Esim.: *ankkata*: »Mikäs sen (kuorman) ankkas ettei se ätkää (liikahda) mihinkää?» (K a n g a s n i e m i); »Kovasti syyvvä ankkovaa» (syö enemmän kuin mahtuukaan; P u o l a n k a); *ankota* 'jäykistää, kangistaa': »Se tarttuu (lumi) sillen ku se ankkovaa» (kärrynpyöriä), Lönnrotin lisäv. 'trycka, tränga, ansätta (painaa, ahdistaa)'; *ankkauntuu*: »Nys se ankauntu nin ettei lähle irki» (= juuttui lujasti; P a d a s j o k i); *ankkoontuu* 'ahdistaa' (V i l j a k k a l a); »Tuo pinon pohja on niin ankkooontunutta [= ?] puuta, ei ne pala» (S u l k a v a); »Se ankkooontuu» (tynnyrin tappi tarttuu niin tiukkaan, ettei hevillä aukea; K a n g a s n i e m i); »Se on siihen ankkooontunut» (astiin jäätynt vesi tai maito; K u o p i o); Puun kuori

ankkoontuu itseensä talvella, niin ettei sitä tahdo saada irti (M i k k e l i); *ankkoutua*: »Ompa se (ovi) nyt ankkoutunna niin ettei liiku minnekkään päin» (P i e l a v e s i); *ankottua*: »Sepä on ankottunut luijjaan» (P y h ä n t ä).

Edellä esitetyt *ankka* (*ankko*) -sanan ja sen johdannaisten merkitykset voidaan nähdäkseni luontevasti palauttaa 'j ä y k ä n' merkitykseen, jonka HELKA NIEMI mps. 37 on katsonut myös *ankara* -sanan vanhimpiin merkityksiin kuuluvaksi. Suhteellisesti alkuperäisintä käyttöä edustaisi näin ollen edellä viimeisenä mainittu (6:s) merkitysyhmä. Esim. kasva- vasta puusta puhuttaessa 'jäykkä' helposti siintyy ilmaisemaan 'järeätä', ja esim. 'järeä(puinen)' metsä on tavallisesti de facto samalla 'jylhä, synkkä, peloittava'. Sellaisesta käytännöstä on tietenkin sopivissa konneksioissa vain lyhyt askel toisaalta 'kauas ulottuvan, syvän' (4), toisaalta 'raskaan, rasittavan' (2) merkitykseen. Esim. lihasta puhuttaessa taas 'jäykkä' on samalla 'karkeasyistä', siis juuri sellaista kuin »punainen liha» silavan vastakohtana on. Vain yhden pitäjän murteesta toistaiseksi tunnettu merkitys (3) 'hyvinvoipa, varakas' selittyy luonnollisimmin esim. 'järeän, vahvan' vivahduksesta affektisesti laajentuneeksi.

Ankka -nominin edellämainitut itäsuomalaiset merkitykset, jotka keskittyvät 'jäätymällä kangistumisen' käsitteeseen, houkuttelevat vertaamaan tätä sanaa v i r o n kielen verbeihin *hanguma* = *hangunema* = *hangema* Wied. 1) 'gerinnen, starr werden (härter als *tarretama*)': vesi hangub 'das Wasser fängt an zu gefrieren', ma hangusin ära 'ich wurde starr (vor Schreck)', 2) 'starr machen': hangub kätt 'es macht die Hand starr, die Hand erstarrt', *hanguda* Kett. 'hyytyä'. Edellyttäen, että sanan-alkuinen *h* tässä tapauksessa kuten niin usein virossa on myöhäsyntyinen, nuo viron verbit voidaan johtaa oletettavasta kantanominista *anka, jonka merkitys on ilmeisesti ollut sama kuin suomen *ankka* -sanan. Sanan- sisäisen klusiilin kestoasteen erilaisuuden, johon palaamme tuonnempana, tuskin voidaan katsoa estävän pitämästä näitä muuten sekä homonyymisia että synonyymisia nomineja etymologisesti yhteen kuuluvina.

Z. GOMBOCZ MNy 5: 125—126 (ks. myös GOMBOCZ-MELICH Magyar etymologiai szótár I p. 26) sekä J. SZINNYEI NyH⁷ 147 ovat mielestäni hyvällä syyllä rinnastaneet mainitut viron verbit niihin s u o m e n nomineihin¹, joita edustavat esim.:

ankea P u o l a n k a 'raskas': »Kyllä se on ankea kun savireki», H e i n ä - v e s i ankee 'ylpeä, töykeä', V a l k e a l a : »Naapurin poika käy täs ja ol niin ankeal mielel kun isä kuol», H e i n o l a : »ankeal mielel» = »apeal

¹ Aivan eri asia on, pitääkö paikkansa samoissa yhteyksissä esitetty rinnastus esim. unkarin verbiin *aggódik* 'murehtia' ym.

miele», S y s m ä: »ankejalla mielellä» = 'pahoilla mielin', S u l k a v a: »jäin hyvin ankeele mielelle kun en suanut yhtään isän perintöön kun toiset sisarukset piti kaikki», U s i k i r k k o V p l.: »ankee olo» = 'ikävä, haikea mieli', Lönnrot 'trång, trångande, svår, hård, omild, våldsam; beträngd, betryckt, olycklig': asua ankein 'bo trångt, d.ä. vara svår l. tryckande', tarvita ankein 'behöfva nödvändigt', ei ajeta ankein 'man åker ej hårdt l. omenskligt'; Lönnrotin 1. ja 3. esimerkki ovat peräisin kansanrunoudesta, vrt. Kalevalan: Vaiva suuri vanhemmalla, Kun poika pahoin tekevi, Lapsi *anke'in* asuvi (17: 166; vrt. Ganander: *angain* »Run.» 'trångt': *angain* asuu 'boor trångt'; oikeampi selitys kuin L:n ja Gan:n esittämä lienee: 'lapsi käyttäytyy hillittömästi, väkivaltaisesti', mihin merkitykseen ovat täysin rinnastettavissa eräät *ankara* -sanon käytännöt, joista ks. Helka Niemi mps. 30); Hiitolan hyvä hevonen . . . En sua pahoin pitäne, Aivan *anke'in* ajane (14: 334; merkitys sama kuin edellisessä sitaatissa);

ange Lönnrot 'betryck, trångmål, svårighet; betryckt, beträngd': alainen *ange* 'beständigt l. fortfarande betryck'; nämäkin L:n tiedot ovat ilmeisesti itäsuomalaisesta kansanrunoudesta peräisin, vrt. Ganander: *angen*: Että huono hoivan saisik, Avun angen tarvihteisik 'den swage behöfwer weder-qwickelse'; samat runonsäkeet esiintyvät Kalevalassa 50: 250 ja 322 ja ne ovat (VÄINÖ KAUKOSEN mukaan VKK II 465) sinne tulleet Latvajärven Arhippa Perttusen laulamasta Neitsyt Maarian saunamatkan kuvauksesta, jonka eräs toisinto kuuluu: Lähe kylpyä kylästä, Saunoa Sarajalasta, Jossa huono hoivan saisi, Avun *ange* tarvitseisi! (SKVR I: 2 n:o 1103 c).

Katsoisin siis, että viron *hanguma* -verbin (mainittuine toisintoineen) ja suomen *ankea*, *ange* -nominien edellyttämä nomini **anka* on myös suomen *ankara* -adjektiivin oletettava kantasana. Jo OJANSUU on mps. 27 käsittääkseni aivan oikein selittänyt, että samaan etymologiseen yhteyteen kuin *ankara* ja *ankea* kuuluu myös edellä esitelty suomen *ankka* (jonka kaikki tässä luettelemani merkitykset eivät tosin olleet Ojansuulle tuttuja). Yksinäis-*k*:n sisältävät viron ja suomen sanat panevat epäilemään geminaatta-*k*:llisten asujen myöhäsyntyisyyttä. Suhteeseen *ankka* : *ankea* ovat varmaan — kuten Ojansuukin huomauttaa — verrattavissa sellaiset johto-opilliset rinnakkaisuudet kuin *sankka* : *sankea*, *synkkä* : *synkeä* ym., jommoisista ks. myös allekirjoittaneen SKRK I 198.

Kaikki edellä sanottu tekee sekä äänteellisesti että merkitysoipillisista syistä entistäkin epätodennäköisemmäksi THOMSENIN FBB 116 alaviitassa kysymysmerkillisenä esittämän mahdollisuuden, että suomen *ankea* olisi verrattavissa siihen germaaniseen sanueeseen, johon kuuluu esim. gootin *angrus*, samoin kuin KARSTENIN (esim. Arkiv för Nordisk Filologi 22: 202)

esittämän, tätä oletusta jatkavan selityksen, että suomen *ankoa* 'bedrückt sein' -verbi¹ olisi lainattu germaaniselta taholta ja rinnastettavissa esim. nykyruotsin sanaan *ånger* 'katumus', vanh. myös 'suru, viha'. Ims. taholla on, kuten sanottu, ilmeisesti lähdettävä siitä, että sanueen kantanominin suhteellisen alkuperäinen merkitys on ollut 'jäykkä, kankea', josta vasta myöhemmin on kehittynyt mm. 'raskaan, painavan' ja 'painostavan' merkitykset, kun taas germ. taholla alkuperäinen merkitys on ollut 'ahdas, puristava'.

Lauri Hakulinen.

---

¹ Mistä lähteestä tämä, ilmeisesti ylen harvinainen verbi on peräisin, en ole onnistunut saamaan selville.